

עתונות יהודית בפולין בין שתי מלחמות העולם

אנדז'יי פצ'קובסקי

במחצית הראשונה של המאה העשרים היוותה העתונות אמצעי תקשורת ראשון במעלה. מדובר לא רק במדינות או בקהילות, שהפכו בשנים אלו למדינות, אלא גם בקבוצות אתניות ולאומים גטולי מולדת. כהיסטוריון המתמחה בהיסטוריה של העתונות טיעוני הוא, כי היומנים, כתבי העת והתקופונים, מהווים אחד ממקורות המידע החשובים ביותר בתחום הפוליטי, החברתי והציבורי. עם כל הערכתם של ההיסטוריונים לעתונות, יחסם למקור זה הוא כלמקור אינפורמציה עובדתית בלבד. לעתים נדירות נבדקת העתונות כמסמך היסטורי העומד בזכות עצמו, כמתאר ומנתח תופעות חברתיות. חוקרים רבים העוסקים בחקר העתונות מתעלמים, כמודע או שלא במודע, ממקור היסטורי ספציפי זה — מקור לו אני מייחס חשיבות ראשונה במעלה. בצד עובדות ודעות אותן מביאה ומביעה העתונות, היא עצמה תורמת תרומה חשובה להתפתחות חברתית.

מטרת המאמר היא לתאר את העתונות היהודית בפולין בין שתי מלחמות העולם, בשנים 1918-1939, ככלי סוציו-פוליטי ותרבותי. החומר הספרותי בנושא זה דל ביותר. כמו כן, דבר האופייני לאחרונה, מחברים החוקרים את פולין בין שתי מלחמות העולם, או כלשונם, תקופת הרפובליקה השנייה, משמיטים בדרך כלל את תחום חקר העתונות, למרות שאינם מהססים לעשות שימוש באינפורמציה עתונאית.¹ מריאן פוקס, בספרו על העתונות בווארשה,² כותב בהרחבה על העתונות בשנים האמורות. אולם, יש לציין, כי חלקים מסויימים בעבודתו אינם מדויקים,³ והמחבר התמקד יתר על המידה בתיאור כותרות. רק באחרונה החלו לעמוד לרשותנו ביבליוגרפיות מפורטות, שנכתבו על ידי פאול גליקסון ויחיאל שיינטוך.⁴ מחברים אלה כללו ברשימותיהם לא רק פרסומים עתונאיים אלא גם שנתונים, דיווחים שונים ואפילו עלונים. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם לא יצאו לאור ספרים בנושא, כך שהחומר הבלעדי שעמד לרשותי, הוא ממקורות רשמיים, או חומר שהוכן על ידי "מומחים לעניני יהודים",⁵ שרובם היו אנטישמיים. עבודות אלה עוסקות בתקופה מוגדרת, לרוב שנה אחת, ורובן ככולן רשימות סטטיסטיות. בחומר המונוגרפי מהתקופה האחרונה, אשר כלל את פולין כולה, השמיטו המחברים במודע את העתונות היהודית.⁶ על כן, אין למעשה מחקר בנושא ההיסטוריה היהודית, העתונות היהודית ופרסומים יהודיים חשובים. ממכלול הדוגמאות ומהמספר הרב של עתונות הפרובינציות, נכתב על קליש בלבד מחקר מונוגרפי מאלף, אשר אינו מקפח את העתונות היהודית.⁷

פאול גליקסון הזכיר במבוא לספרו 118 פריטים, המתייחסים להיסטוריה של העתונות היהודית בפולין. אולם, מרבית החוקרים והסופרים אינם מאזכרים כלל את התקופה שבין שתי מלחמות העולם. מאחר ובכוונתי להוכיח כי לעתונות תפקיד מרכזי בחיים החברתיים והפוליטיים, יש לדעתי לפתוח בבדיקת אספקטים כלליים במבנה החברה היהודית בפולין.

דיוקנה של יהדות פולין

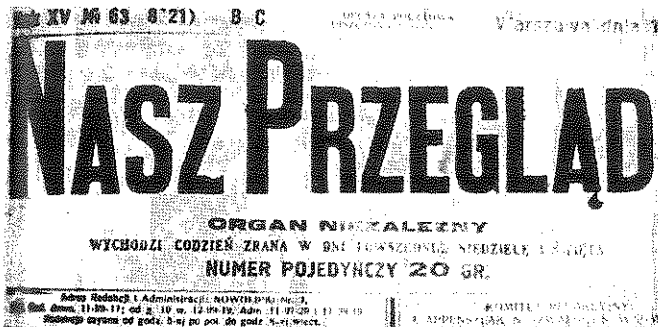
כידוע, מנתה הקהילה היהודית בפולין בשנת 1931 כ-3.1 מיליון יהודים ונחשבה כתפוצה הגדולה, בצד יהודי אמריקה ורוסיה. כאשר מתעדים את

המבנה החברתי-מקצועי, ההשכלה ומקום המגורים השפיעו על התפתחות עתונות יהודית בשפה הפולנית. נוסף לכך, היתה ההשפעה בכיוון זה גם לפעילות פוליטית וחברתית ולהשתייכות למוסדות פוליטיים. לעניין זה יש להוסיף, כי בשנות השלושים גילה הדור הצעיר היהודי פעילות ומעורבות פוליטיות. מאחר שמפלגות פולניות מסויימות השתייכו לאירגונים בין לאומיים, כמו המפלגה הקומוניסטית הבלתי ליגלית והמפלגה הסוציאליסטית הפולנית, הרי שמספר ניכר מבין הקבוצות הפוליטיות והמפלגות היהודיות פיתחו קשרים הדוקים עם מרכזים בין לאומיים אלה. בדרך זו התחזקה המעורבות הפוליטית של היהודים לא רק בהקשר לאירועים שנחרשו כפולין עצמה, אלא גם לגבי הידוק הקשר עם התפוצה היהודית.

אלימות מילולית ופיזית

לאור ניסיוני המחקרי בתחום העתונות של המהגרים הפולניים⁸, אציין אספקט נוסף הקשור לקהילה היהודית בפולין. יש, לדעתי, לבחון קהילה זו על פי אמות מידה שוות לקבוצות מיעוטים אחרות. כך למשל, הפולנים שהתגוררו בארצות הברית עד ל-1930, ביטאו קשר הן כלפי פולין. הן כלפי ארצם החדשה והן כלפי קבוצתם האתנית. יש להניח, כי הנושאים שעסקה בהם העתונות היהודית בפולין כללו לפחות את ארבעת התחומים הבאים: פולין, היהודים בפולין, קהילות היהודים בתפוצות, וארץ ישראל. בשנת 1938, ביומון היהודי הגדול ביותר בשפה הפולנית "Nasz Przegląd", הועסקו 37 כותבי חוץ (אמנם חלקם במשרות חלקיות בלבד). שבעה סיפקו מידע מערים השוכנות לחוף המזרחי של אגן הים התיכון, מסלונקי, דרך בירות עד ירושלים, ארבעה ישבו בארצות הברית ושניים באוסטרליה.⁹

"נאש פזגלונד" - עתון בשפה הפולנית

אין בידינו נתונים סטטיסטיים מדוייקים לגבי העתונות היהודית בפולין בתקופה בה אנו עוסקים. הנתונים הנמצאים במשרד הסטטיסטי המרכזי (GUS-Główny Urząd Statystyczny) מחולקים על פי שפות, וזה כמובן מקשה. על פי נתונים של משרד הפנים, בשנת 1932 היוותה העתונות היהודית בשפה הפולנית 14.2% מהעתונות היהודית ו-19.6% מכלל ההוצאות החד פעמיות בשפה הפולנית. זו רשימה שהוכנה על ידי ישראל שיין, ואשר כוללת 172 פריטים. להערכתי, יש להוסיף לנתוני GUS כ-10%-15.

המבנה הסוציו-חברתי-מקצועי של החברה היהודית, בפרספקטיבה היסטורית, המסקנה המתבקשת מאליה היא, כי היתה כאן קרקע פוריה לצמיחת עתונות המונית מודרנית. מבין יהודי פולין עסקו רק כ-4% בחקלאות, מעל ל-75% התגוררו בערים ומהם כ-25% בערים הגדולות (בהן למעלה מ-200,000 תושבים). היו חמש "ערים יהודיות" גדולות - וארשה, לודז', לובק, וילנה וקרקוב. ארבע הערים האחרות בהן ישבו יהודים במספר גדול, נחשבו כערים בינוניות בגודלן (40-60,000 תושבים). מעל לשני שלישי מכלל היהודים התגוררו בקהילות קטנות. על כן ניתן לקבוע, כי הם היוו אחוז גבוה מבין תושבי העיירות והערים הקטנות. מאפיין נוסף הוא פיזור אוכלוסין על פני טריטוריה, אשר השפיע על האופי המיוחד של היישובים. הקהילות העירוניות בהן התגוררו הפולנים והאוקראינים היו בדרך כלל מוקפות בסביבה כפרית. לעומתם, היהודים התגוררו בסביבה אתנית מוגדרת, והגבול בינם לבין האוכלוסיה האחרת היה אף הוא ברור. מרבית היהודים היו "בעלי אמצעי ייצור", על פי המינוח של מרכס. אלה היוו כ-60% מהאוכלוסיה, להוציא חקלאים ואינטליגנציה. אולם, קרוב ל-90% מאותם "בעלי אמצעי ייצור" לא העסיקו שכירים. יתר על כן, מתוך אלה שהעסיקו שכירים, ל-75% היו 5 עובדים שכירים או פחות. פחות ממחצית מחצי מיליון העובדים הועסקו במפעלים בינוניים עד גדולים. השאר עבדו במפעלים זעירים, ומכאן שאחוז ניכר מהאוכלוסיה היהודית השתייך למעמד הפרולטריון העני, או הבינוני-נמוך. מספר היהודים מקרב האינטליגנציה והבעלים של מפעלים מודרניים יותר (כולל משפחותיהם) הגיע, כפי הנראה, ללא יותר מ-400-500,000 נפש. באוכלוסיה יהודית זו, רמת ההשכלה היתה נמוכה למרות הרקע העירוני שלה, והבערות בלטה בעליל. כך לדוגמה, בשנת 1931 11.3% מבין היהודים יושבי הערים היו אנאלפביתים. ככל שקטגוריות ההשכלה בדקו גילאים גבוהים יותר, ירד אחוז המשכילים, בעיקר בעיירות ובקרב הנשים.

הקהילה היהודית בפולין היתה צעירה - כ-30% מתחת לגיל 15 שנה. הגיל וחוסר ההשכלה מורים כי בתקופה הנבדקת, מתוך 3.1 מיליון יהודים, 1.8-1.9 מיליון יהודים בלבד היו מסוגלים לקרוא עתונים (כלומר, היו מעל לגיל 15 ולא אנאלפביתים).

מאפיין נוסף לקהילה היהודית בפולין - היותה קהילה רבת שפות. הדור הצעיר, אשר למד בבתי הספר לאחר 1918, השתמש בשפה הפולנית באופן חופשי. בשנת 1931 הצהירו רק כ-10%, כי אחת מהשפות הלא יהודיות משמשת אותם כשפת יום יום, אולם סביר להניח שהאחוז הממשי היה גבוה יותר. קבוצות יהודיות מסוימות השתמשו בשפה הגרמנית, כגון בביאלסקו-ביאלה (Bielsko-Biala), שם יצאו לאור כתבי עת בגרמנית. במזרח פולין היתה נפוצה השפה הרוסית. אם ניתן להניח, שהייקף הקוראים היהודיים בשפות הרוסית והגרמנית לא היה משמעותי, הרי שאין הדבר כך כאשר מדובר בעתונות בשפה הפולנית. עתונות זו היתה זולה יותר לרכישה מהעתונות היהודית, וקל היה להשיגה. אין כל ספק, כי מעטים היו הפולנים, לעומת זאת, אשר קראו עתונות יהודית. כן אין להסיק על הדדיות. יש להניח, כי אחוז מסוים מבין הקוראים היהודים פנו לעתונות הפולנית, למרות שהצהירו כי שפת אמם יידיש או עברית.

רוב העתונים היו ביידיש ובעברית, כולהלן:

טבלה מס' 1

מספר הפרסומים ביידיש ועברית¹⁰

1937	1936	1935	1934	1933	1932	1924	1923	1922
130	123	102	79	80	93	72	60	176

כתקופה זו נתחדדה מערכת היחסים בין החברה הפולנית והיהודית, והגיעה לאלימות מילולית ופיזית. גם בקהילה היהודית, רבו ההתלבטויות, באיזו מידה יש להיאבק על אוטונומיה ליהודים בפולין עצמה, מול עידוד הגירת יהודים לארצות אחרות ולארץ ישראל.

כל אלה באו לידי ביטוי חריף בעתונות היהודית הפוליטית בפולין בשנים האמורות¹¹ מהסיבות הבאות: א. דיפרנציאציה בהשקפות פוליטיות בקהילה היהודית; ב. תחושה תמידית של איום פולני אנטישמי, חברתי ומדיני, כמו גם חשש מפני קבוצות מיעוטים אחרות. בשנות השלושים גברה ההכרה היהודית באירופה בכלל בצורך להיאבק באמצעות העתונות, הן בדרך התעמולה והן בדרך הפולמוס. אלה כוונו בעתונות היהודית לא רק נגד מתנגדים פוליטיים מבית, אלא בעיקר נועדו להיאבק בזרמים שאיימו על החברה היהודית — הפשיסטים והנאצים.

הזוגמה של קליש

העתונות היהודית בווארשה היתה דומיננטית בהשוואה למרכזים יהודיים אחרים ועיירות פרובינציאליות. עיר הכירה נהנת לרוב מדומיננטיות בתחום זה, אולם בווארשה, יותר מבערים אחרות, יצאו לאור כ-40% מכלל העתונות העברית והיידיש. תרומתה של וארשה הגיעה בשנים 1919-1920 לשני שלישי מכלל העתונות היהודית בפולין.¹² לאחר משבר 1923 השתנו פרופורציות אלה. הנתונים מתקופת השפל הכלכלי מורים, לכאורה, כי העתונות היהודית בפרובינציה היתה יציבה יותר מזו שיצאה לאור בווארשה, כמו גם במרכזים עירוניים אחרים. בהתחשב בפעילות החברתית-פוליטית של קבוצות אוכלוסין יהודיות בערים ובפרובינציות, ראויה לבדיקה העובדה, כי בשנות השלושים (ובניגוד לעתונות הכללית בפולין), עולה בהתמדה מספרם של הפרסומים היהודיים בווארשה, בעוד שהעתונות במרכזים גדולים אחרים סבלה מצמצום כמותי והיקפי.

טבלה מס' 2

עתונות עברית ויידיש בערים בפולין, באחוזים

1937	1922	
43.8	65.3	וארשה
17.7	24.4	4 הערים הגדולות
38.5	10.3	ערים אחרות
100.0	100.0	סה"כ %

קצב הצמיחה של העתונות היהודית בפרובינציה היה מהיר יותר מאשר של עתונות לא יהודית. ייתכן שניתן להסיק מכך, כי במסגרת הקהילה היהודית חלה מודרניזציה מהירה יותר מאשר בקהילות פרובינציאליות פולניות; בהקשר זה, יש מקום לערוך מחקר השוואתי בין הקהילות השונות בפולין, ולא דווקא על פי החלוקה הריכוזית של "יהודים" מול "לא יהודים".¹³

"מאמענט" — מעתוני יידיש הנפוצים

לאחר הצהרת בלפור ותום מלחמת העולם הראשונה גברה ההגירה מפולין לארץ ישראל, ועמה ההתעניינות בועשה שם. היתה זו תקופה של אי שקט חברתי באירופה ופולין, שביטות, מירדות בתלקים גדולים ממדינות אירופה ובשיאן — המהפכה ברוסיה.

אם מקבלים את ההנחה, כי לאחר הגידול ההתחלתי שהסתיים ב-1922 העתונות היהודית בפולין לא התפתחה באופן דינמי, הרי עדיין אין להסיק אותה מסקנה לגבי פרסומים בערים בינוניות ובעיירות. הפעילות הפוליטית והאינטלקטואלית במקומות אלה תרמה להתפתחות העתונות היהודית, למרות שאין להתכחש לעובדה כי עתונות זו נחלשה בהשוואה לשנים 1919-1922.

טבלה מס' 3

אחוז העתונות העברית והיידיית מכלל עתונות המיעוטים בפולין

1937	1934	1931	1928	1924	1922	1919
29.7	27.1	38.2	40.0	33.6	49.6	44.9

העתונות היהודית חיזקה את מעמדה לאחר נפילת העתונות הגרמנית וזו חידשה את תנופתה רק בשנים 1924-1925. בשנות השלושים היתה העתונות האוקראינית המתחרה העיקרית לעתונות היהודית בפולין.

מהו עתון יהודי?

"יבוא" עתונות מן הערים הגדולות, כווארשה למשל, היה תופעה מקובלת בערים בינוניות ובעיירות. מאחר שאין מחקרים בנושא זה, ניתן רק לציין תופעות אלה. על פי מידע מטעם משרד הפנים, אשר מתייחס לכלל העתונות ולא דווקא לעתונות היהודית, הרי שבשנת 1932 נשלחו מווארשה לפרובינציות מחצית מהמהדורות של 9 יומונים ביידיש,¹⁵ כלומר, כ-83,000 עותקים. אמנם אין בידי נתונים מדויקים לגבי אזורי התפוצה, אך יש להניח כי עותקים אלה הגיעו לערים ולעיירות. סכור גם להניח, שהופצו בפרובינציות גם עותקים מהעתונות היהודית בשפה הפולנית. לאור זאת, ההערכה היא כי מדי יום, להוציא שבתות, הופצו כ-100,000 עותקים של עתונות יהודית לערים בינוניות ולעיירות. פירוש הדבר, כי כשליש מכלל העתונות היהודית בפולין הופץ בדרך זו.

בשנות השלושים החלו להופיע בפרובינציות גירסאות של עתונות, שיצאה לאור במרכזים הגדולים כווארשה, קרקוב, לודז' ופוזנן. בשנים 1938-1939 הגיעה תפוצת גירסאות אלו לכדי 40% מהעתונות היומית הפולנית.

לעתונות הערים הגדולות, אשר הופצה בפרובינציות, היתה השפעה לא רק בתחום הפוליטי. בעיקר תרמה עתונות זו להפצת אורח חיים מודרני, אשר בחלקו היה חילוני. בספרו בדיק מריאן פוקס¹⁶ את הסוגיה, מדוע היתה קיימת עתונות יהודית בשפה הפולנית. ברצוני להתמקד על מספר קשיים העומדים בפני החוקרים בתחום זה. למשל, הימון "Ostatnie Wiadomosci", אשר נמנה על העתונות היהודית בווארשה, הוגדר על ידי פוקס כעתון יהודי. עתון זה, "חדשות אחרונות" נוסד על ידי שמואל יאצקאן, אחד מחלוצי העתונות היידיית בפולין, ונשאר בבעלות

מספר העתונים היהודים בשפה הפולנית ותפוצתם עלה בהתמדה. בתחילת שנות העשרים יצאו לאור בכ-20 אזורים עתונים בעברית וביידיש. בתחילת שנות השלושים, לכ-40 ערים פולניות היתה עתונות יהודית-פולנית משלהן. בתקופת ההתפתחות העתונות בפרובינציה, עלה מספר העתונים בערים קטנות, בגבול הצפון-מזרחי ובמרכז פולין. עתונות זו זכתה לכינוי "עתונות השטייטל". ("שטייטל" – עיירה ביידיש). בשנת 1938 הופיעו בשמונה ערים קטנות לפחות עתונים בעברית ויידיש בלבד, וב-11 ערים נוספות הופיעו עתונים בעברית וביידיש, במספר הנהה לזה של העתונות היהודית בשפה הפולנית.¹⁴ קליש* היתה עיר בגודל בינוני. בשנת 1931 ישבו בה כ-69,000 תושבים, מהם כ-20,000 יהודים. מיקומה, על גבול פרוסיה הישנה ורוסיה. התרבות והפוליטיקה היו מפותחות בה. והא ראייה, בשנת 1927 הופיעו בקליש 10 עתונים פולניים, מתוכם 5 יומונים. מבחינת מחקרנו, יש לעיר זו חשיבות ראשונה במעלה. זאת מאחר שקיים מחקר, שנעשה על ידי אלכסנדר פקנטרגר (A. Pakentreger), המתעד את העתונות ושאר הפרסומים היהודיים בעיר זו. כבר בשנת 1919 נעשו ניסיונות להוציא לאור עתונים יהודים בקליש. מ-1927 ועד לפרוץ מלחמת העולם השנייה, היו בה 2-3 עתונים יהודיים ובסך הכל הוצאו בה לאור כ-10 פרסומים, ביניהם גירסה של העתון הוורשאי ביידיש "אונדזער עקספרעס". כן הופיעו בה שני שבועונים, אחד ציוני, "קאלישער ווך" (השבוע של קליש) והשני "קאלישער לעבען" (החיים בקליש), אשר הופיע משנת 1937 בשם "דאס נייע לעבען" (החיים החדשים). שני עתונים אלה נמצאו תדיר בפולמוס חריף האחד עם השני, ויחד עם זאת, חיזקו את הקהילה היהודית ואת החיים היהודיים בעיר ובסביבתה. הם אירגנו עשרות פעילויות חברתיות מקומיות ושימשו במה להבעת דעות. למרות "יבוא" העתונות מן הערים הגדולות, היוו שני עתונים אלו מקור אינפורמציה חשוב, הן בנושאי יהדות התפוצות הן בנושאים כלליים. לעתים נוסף פרסום שלישי, כמו למשל בשנים 1934-6, כאשר הופיע שבועון בשם "דאס יידישע ווארט" (המלה היהודית), אשר מטרתו המוצהרת היתה – תעמולה למען מינוי רב חדש לקליש, וכן כחיקוי לעתון וארשאי סנסציוני.

* קליש – הקרומה בקהילות היהודיות בפולין. יהודים הגיעו אליה עוד במאה ה-12.

"דאס ווארט" – עתון תנועת הפועלים הציונית

ריק. היפוכו של דבר, עתונות זו הופיעה בתדירות גבוהה ותפוצתה לא היתה שונה או פחותה מהעתונות ביידש.¹⁷ בביאליסטוק הופיע בשנים 1925-1922 שבועון יהודי בשפה הרוסית בשם "Svobodnaya Mysl", והעתונות בשפה הגרמנית בביאליסקר-ביאלה, יצאה לאור עד 1939. לא ניתן בימינו לחקור אינדיקטורים המצביעים על ציבור קוראי העתונות באוכלוסייה היהודית בפולין מהנימוקים הבאים: א. עד כה פורסמו נתונים המתייחסים לתפוצת עתונות בלבד. ב. אין באפשרותו של חוקר להגיע לנתונים המתייחסים לציבור הקוראים הפולני, וכן בנפרד ממנו לעתונות יהודית בשפה הפולנית.

טבלה מס' 4

תפוצת העתונות היומית היהודית (בכל השפות)¹⁸

1925	—	כ-87,000 עותקים.
1930	—	כ-200,000 עותקים.
1932	—	כ-290,000 עותקים.
1938	—	כ-350,000 עותקים.

יש להניח, כי הנתונים לשנת 1925 אינם מדויקים ונמוכים מהמציאות. אולם, אפילו אם אין הדבר כך, הרי שהנתונים המובאים בטבלה מס' 4 ממחישים דינמיקה בגידול תפוצת העתונות היהודית, אשר עלה על זה של העתונות הפולנית הכללית.¹⁹

התפתחות העתונות היומית בתקופה האמורה כללה גידול משמעותי בפרסום מהדורות, בעוד שלא ניכר היה גידול משמעותי במספר הפרסומים החדשים. בניסיון לאמוד את ציבור הקוראים, הרי שאם בשנת 1938 האוכלוסייה היהודית בפולין הגיעה לכ-3.3 מיליון נפש, הרי שבממוצע הופצו כ-10 עותקים לכל מאה נפש.²⁰ בשנת 1932 הובאו נתונים דומים לגבי המיעוט הגרמני, בהיקף של 13/100, ובשנת 1938 — לגבי האוכלוסייה הפולנית — 8/100. בסוף שנות השלושים עמדו שיעורי מקבילים בארצות הברית על 31/100, באנגליה — 38/100 ובצרפת 27/100.

אין כל ספק, כי למשטר בפולין היתה השפעה מכרעת על פעילות ותפוצת העתונות. עד למהפכת מאי 1926 היתה העתונות בפולין חופשית. ממנה ואילך — עתונות מבוקרת ומצונזרת. אמנם הצנזורה על העתונות מעולם לא הגיעה לדרגת צנזורה כבמשטר טוטליטרי, אך הופעלה ביקורת קפדנית על העתונות. (יש לציין, כי הודות לכך קיימים המידע והנתונים על תפוצת העתונות בפולין). ראוי להדגיש, שלפני המהפכה האמורה ובעיקר אחריה היו שתי קטגוריות בעתונות נתונות לפיקוח חמור, לצנזורה ולהחרמות: העתונות הקומוניסטית בכל שפה שהיא והעתונות האוקראינית.

העתונות היהודית לא נכללה בקטגוריות אלו, ועל כן לא נרדפה על ידי השלטונות. זאת בניגוד לנאמר אצל פוקס.²¹ אמנם פוקס גורס, כי העתונות היהודית נרדפה והוחרמה בחלקה, אולם כל אלה הן טענות נכונות לתקופה שלאחר מהפכת מאי 1926 וחלות גם על העתונות הפולנית.

בעליו היהודיים עד שנת 1938. הוא היה אחד העתונים היותר פופולריים בעיר הבירה ובפרובינציות. עבדו בו הרבה עתונאים פולנים, אשר בחלקם שימשו אף כעורכים. מאחר שלא נערכו בתקופה ההיא סקרים העוסקים בבדיקת קהל הקוראים של עתון זה או אחר, נבצר מאתנו לקבוע בוודאות מי נמנה עם קוראי "Ostatnie Wiadomosci" — פולנים או יהודים.

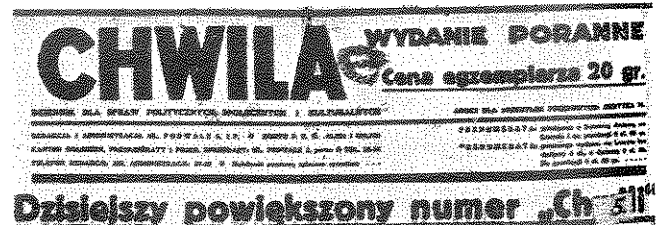
נשאלת השאלה, האם ניתן למנות כעתון יהודי, את העתון "Glos Polski" (קולה של פולין), המסווג על ידי שיין כמשתייך לעתונות היהודית, עתון אשר הופיע בלודז' בשפה הפולנית בשנים 1919-1929. או למשל, עתון חשוב אחר שהופיע בלודז', "Republika", שהיה שייך לתעשיית הטקסטיל, אשר ברובם היו יהודים. האם יש להסיק מכך כי עתון זה היה יהודי?

כאשר מעיינים ב-"Ostatnie Wiadomosci" ניתן אמנם לקבוע, כי אין בו נימה אנטישמית. אולם האם קריטריון מעין זה דיו כדי לקבוע כי עתון זה אכן היה יהודי? להערכתי, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, אך ורק עתונות אשר באופן חד משמעי השתייכה ללאום היהודי — תיקרא עתונות יהודית.

עתונות יהודית בשפה הפולנית

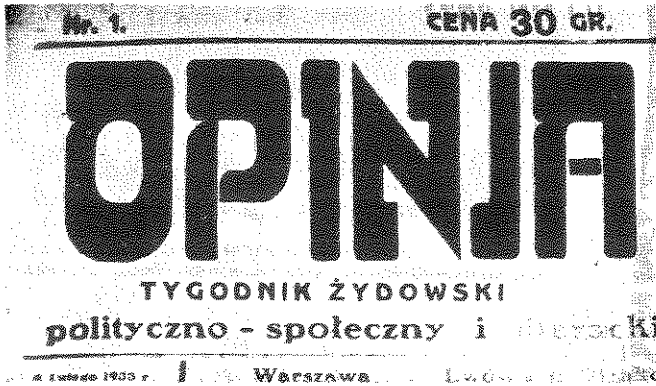
בעתונות היהודית בשפה הפולנית נמצאה התייחסות רבה לנושאים הקשורים לגליציה, וכן התייחסות למעמדה הבלתי מעורער של וארשה. על פי הביבליוגרפיה של שיין הופיעו בעיר הבירה כ-50% מכלל הפרסומים, ובשני חלקי גליציה — כ-32%. לעומת זאת, על פי הנתונים הסטטיסטיים מטעם GUS, יצאו לאור בגליציה בשנת 1930 רק 6.5% מכתבי העת בשפה העברית והיידית.

בצד העתון היהודי בשפה הפולנית, שיצא לאור בווארשה, בשם "Nasz Przegląd", יצאו לאור שני יומנים יהודיים, שהופיעו בשפה הפולנית, בקרקוב בשם "Nowy Dziennik" ובלבוב בשם "Chwila".

"כווילה" — עתון בשפה הפולנית. הופיע בלבוב

שלושה עתונים אלה נחשבו לציוניים. אמנם, לא היה להם כל מכנה משותף, אך שלושתם לא תמכו ברעיון ההתבוללות אשר הגיע לקיצו כתנועה פוליטית עוד ב-1912, וכזרם רעיוני אבד עליו הכלח לאחר הפוגרומים של 1918-1920. העתונות היהודית בשפה הפולנית הסיטה לרוב את נקודת הכובד מהתחום הפוליטי לתחום התרבותי. עם זאת יש לציין, כי למרות מגמה זו, בבחירות לסיים (פרלמנט) הקפידו הציונים הגליצאים להופיע ברשימה נפרדת מחבריהם מהאזור הרוסי לשעבר. העתונות היהודית בשפה הפולנית בתקופה הנדונה לא צמחה בחלל

"אומיגה" – שבועון בשפה הפולנית, שכתרתו מזכירה אותיות עבריות. עורכו היה משה קליינבוים (טנא)

"דאס יודישע טאגבלאט" – עתון של החוגים הדתיים

טבלה מס' 5

נתונים על צנזורה (מאמרים וקטעים)²²

	1931		ינו-פבר' 1928		
	מס'	%	מס'	%	
עתונות יהודית	145	6.9	68	5.4	
עתונות גרמנית	82	3.9	103	8.2	
עתונות אוקראינית	334	15.9	223	17.9	
עתונות מיעוטים אחרים	—	—	68	5.4	
עתונות פולנית	1539	73.3	790	63.1	
סה"כ	2100	100	1252	100	

קשיים שהערימו השלטונות בהשגת הרשיונות ובנושאי הפצה לא נחקרו לפי שעה דיים. לאחר מהפכת מאי 1926 לא הוענקו לעתונות היהודית ולעתונות האופוזיציונרית סובסידיות רשמיות.²⁴ אלה ניתנו באמצעות פרסומים מטעם הממשלה.

לסיכום נקודה זו ניתן לקבוע, כי העתונות היהודית פעלה בתנאים דומים לעתונות האופוזיציונית, אולם אין להסיק מכך כי היתה אפליה. יחד עם זאת, אין להתעלם מהעובדות, כי בתקופת הרפובליקה השנייה, 1919-1939 — העתונות היהודית הוגדרה על ידי השלטונות כעתונות של האופוזיציה.

מאפיין נוסף לעתונות היהודית — נטייה לפתיחות יתר כלפי החברה הפולנית, בהשוואה למיעוטים אחרים. העתונות היהודית בשפה הפולנית נועדה לשמש ככלי ביטוי בקהילה היהודית, ובה במידה כלפי דעת הקהל הפולנית והשלטון. בסנדיקט העתונאי בווארשה ובלודז' נכללו איגודי עתונאים אוטונומיים יהודיים. עתונאים יהודים נמנו על מספר סנדיקטים מקומיים בעת ובעונה אחת. רק לקראת סוף שנות השלושים החלו מספר סנדיקטים להחיל את ה"נומרוס קלוס". (מיכסת אפס — אי קבלה).

העתונאים היהודים, בעיקר המובילים שביניהם, נהנו מהערכה מקצועית, אך מעולם לא נבחרו לעמדות מפתח באיגודים הפולניים. המו"לים של העתונות היהודית השתייכו לאיגוד הארצי של המוציאים לאור של העתונות היומית והתקופונים. לעומתם, העתונאים והמו"לים הגרמנים והאוקראינים לא נמנו עם האיגודים שהיו בשליטת העתונות הפולנית.

המובא במאמרי אינו אלא שרטוט סכמטי בקווים כלליים של נתונים. נמנעתי מלהתייחס להשקפות פוליטיות, מלבחון השקפותיהם של עורכי עתונים ומלנתח קבוצות מתוך ציבור הקוראים. המאמר מבוסס אפוא על נתונים סטטיסטיים, ולכן אינו מקיף את מלוא עומקו ומורכבותו של הנושא. כמו כן, אין במאמר זה ניתוח הדן בהשפעת העתונות על התפתחות ערכים חברתיים חדשים. נוסף לכך, אין נגיעה במאמר זה להשפעת תוכן הנאמר בעתונות על קהילות יהודיות אחרות הן במרכז אירופה, הן ברוסיה ובארצות הברית.

למרות הגבלות ומגבלות אלו ניתן לדעתי לאפיין את העתונות

מיכאל פייטראק, שכתב על הצנזורה והדיכוי של העתונות על ידי השלטונות²³, גם הוא אינו מאשש את ההשערה, כאילו היה יחס שלילי מיוחד כלפי העתונות היהודית. סביר להניח, שהעתונות היהודית היתה נתונה לצנזורה מסיבות נוספות לאלה של העתונות הפולנית והאוקראינית. בדרך כלל הופעלה הצנזורה על מאמרים ומידע שעסקו בפעילות נגד יהודים, אי תגובת השלטונות לגילויי אנטישמיות וכן ביקורות בעתונות היהודית על החלטות שנתקבלו במוסדות השלטון בנושאים יהודיים. בעתונות הפולנית הופעלה הצנזורה בדרך כלל נגד מאמרי האופוזיציה, ופרסומי האופוזיציה נרדפו קשות על ידי השלטונות. לעתים נאסרו לפרסום עתונים מסוימים לתקופה של מספר שנים.

העתונות האוקראינית, שהיקפה היה קטן יותר מהעתונות היהודית, צנזורה משום שהוגדרה על ידי השלטונות כדוגלת בבדלנות ושואפת לעצמאות טריטוריאלית. העתונות היהודית בשפה הפולנית הוגדרה גם היא על ידי השלטונות כאופוזיציונית לשלטון. עתונות אנטישמית צנזורה לעתים רחוקות ביותר, בעוד שתעמולה אנטישמית פורסמה בעתונות ללא קשיים מיוחדים.

ישיבה של הנהלת אגודת העתונאים בווארשה. מימין לשמאל: י. מ. נימן, ש. גינצבורג, ש. וולקוביץ, מרק טורקוב, ל. טאוב, לאזאר קאהאן, בן-ציון חילנוביץ, ש. גוטליב (ידידה)

★ העתונות היוותה כלי ביטוי, שאיפשר לקהילה היהודית לקחת חלק פעיל בחיים הציבוריים הכלליים, ובדרך זו הצליחה להקחות ולהפחית מהבדלנות של קהילת מיעוט דתית.

★ בתקופה האמורה התחזק מעמד העתונות וציבור הקוראים התרחב, במיוחד באזורים המרוחקים ובפרובינציות.

★ העתונות היהודית הצטיינה במגוון רחב של תחומים — ממאמרי מערכת ברוח הזמן החדש, ועד עתונות אחר צהריים סנסציונית, מוספים מאויירים, כתבי עת ומגזינים. העתונות היוותה כלי ביטוי לתמורות החברתיות בפרובינציות ובקהילות היהודית בתהליך התפתחותן ומעברן משלב החברה המסורתית למבנה חברתי מודרני.

מתוך הרצאה שהושמעה בקונגרס הבין לאומי לתולדות יהודי פולין ותרבותם שנערך באוניברסיטה העברית בירושלים, בפברואר 1988. תרגמה: יהודית רייפן-רוגן

1. Joseph Marcus, Social and Political History of the Jews in Poland 1919-1939, Berlin 1983;
Celia S. Heller, On the Edge of Destruction. Jews of Poland between

the Two World Wars, New York 1980;
Pawel Korzec, Juifs en Pologne. La question juive pendant l'entre-deux-guerres, Paris 1980.

12. הערים הגדולות לודז', קרקוב, לבוב ווילנה אינן נכללות.
13. חלוקה מעין זו, קרוב לוודאי שהיא מכוונת ופוגעת בנתונים ההשוואתיים עם האוכלוסייה הגרמנית והפולנית, מאחר שהיא מכילה אותן יחד עם הקהילות הביילורוסיות.
14. אלה נתונים בלתי מדויקים, אשר נלקחו מ: PARA Press Catalogue 1938/39, כלומר, מסוכנות פרסום.
בערים אחדות היה מספר העתונים היהודיים כמעט זהה למספר העתונים הפולנים ולעתים אף עלה על זה של העתונות הפולנית, כמו למשל בביאליסטוק.
15. A. Paczkowski, "Nakłady dzienników warszawskich w latach 1931-1938" Rocznik Historii Czołpismnictwa Polskiego no 1, 1976, p. 73.
16. ראה הערה 2 לעיל.
17. על פי הנתונים במשרד הפנים תפוצת העתונים היהודיים בשפה הפולנית עלתה משנת 1929 ועד 1932 מ-85,000 ל-105,000 (כלומר, בכ-19%. מאידך, תפוצת העתונות היהודית ירדה בכ-6%.
18. כולל יומונים בפולנית. הנתונים הם על פי מידע ממשרד הפנים.
19. בהסתמך על אוחם מקורות ניתן לקבוע, כי תפוצת היומונים בפולנית באמצע שנות העשרים, הגיעה לכ-750,000 ולקראת סוף שנות השלושים, לכ-1,800,000 עותקים. היהודים, ראוי להזכיר, היו רק 10% מאוכלוסיית פולין. וראה:
A. Paczkowski, Prasa codzienna Warszawy w latach 1918 — 1939. Warszawa 1983, p. 285. וראה:
מספר העותקים של יומונים בגרמנית בשנת 1925 הגיע ל-56,000 ובשנת 1932 — לכ-98,000. מאידך, ציבור הקוראים בקרב מינוט זה ייבא עתונות, כולל יומונים, מגרמניה. מספר העותקים של היומונים האוקראינים הגיע לכ-5,000-10,000 בלבד, והביילורוסים לא הוציאו בדפוס אף לא יומון אחד.
20. יש לקחת בחשבון אוכלוסייה מעל לגיל 15 (כ-2.3 מיליון נפש) ומכאן שהופצו בממוצע 15 עותקים ל-100 נפש.
21. פוקס, עמ' 177, 179, 190, 191.
22. העתונות היהודית היא בכל השפות. נתונים ממסמכי משרד הפנים כפי שהביא אותם נוטקובסקי ראה הערה 3 לעיל (עמ' 734 במקור הפולני).
23. Michal Pietrzak, Reglamentacja wolności prasy w Polsce (1918-1939), Warszawa 1936.
24. הנושא נבדק ע"י:
A. Notkowski, Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce (1926-1939). Studium techniki władzy, Warszawa 1987, p. 31.
נראה שהיו קשרים כספיים בין משרד התרין וסוכנות הידיעות היהודית.
2. Marian Fuks, Prasa żydowska w Warszawie 1823-1939, Chapter VIII and IX, Warszawa 1979, pp. 159-293.
3. אי הדיוקים הובאו בחלקם בסקירה מאת Andrzej Notkowski Przegląd Historyczny LXXII, no 4, 1981, p. 723-746. ראה:
4. P. Glikson, Preliminary Inventory of the Jewish Daily and Periodical Press Published in Polish Language 1823-1982, Jerusalem 1983; Y. Szeintuch, Preliminary Inventory of Yiddish Dailies and Periodicals Published in Poland between the Two Wars, Jerusalem 1986.
שתי ביבליוגרפיות אלו מכילות נתונים, שפורסמו בעבר על ידי Izrael Szajn in: "Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego" ("BZIH") no. 2, 1971, and in: Studies on Polish Jewry 1919-1939, (ed. J.S. Fishman) New York 1974, pp. 422-283.
5. החשובים ביותר הם כדלקמן:
Pawel Czajkowski, "Prasa żydowska w Polsce", Przegląd Judaistyczny no 3, 1922; Zygmunt Urbanski, Mniejszości narodowe w Polsce, Warszawa 1933.
ראה גם ניתוחים סטטיסטיים ב:
"Biuletyn Informacyjny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych" (MSW), 1924-1925.
6. Wiesław Władysław, Krew na pierwszej stronie. Sensacyjne dzienniki II Rzeczypospolitej, Warszawa 1982; Daria Nalecz, Zawod dziennikarza w Polsce 1918-1939, Warszawa 1982; Andrzej Notkowski, Polska prasa prowincjonalna w II Rzeczypospolitej (1918-1939), Warszawa 1982.
7. Aleksander Pakentregger, "Prasa żydowska w Kaliszu (1918-1939)," "BZIH" no. 1, 1974.
8. מחקרי בחחום זה נכללו ב:
Prasa polonijna w latach 1870-1939, Warszawa 1977; Prasa i społecznosc polska we Francji (1920-1940), Wrocław 1979.
9. Nasz Przegląd no 263, 18 September 1938.
לשם השוואה, ליומון רב התפוצה הפולני Ilustrowany Kurier Codzienny היו 16 כתבי חוץ.
10. הוצאת GUS לשנים 1931-1925 מספקת נתונים לשנה שלמה אחת בלבד. במאמרי השתמשתי בנתונים רשמיים מאת GUS, אלא אם ציינתי מפורשות מקור אחר.
11. בתחילת שנות השלושים, למשל, חלקה של העתונות הפוליטית מתוך עתוני המיעוטים העיקריים בפולין היתה כדלקמן:

% מהדורות	% כותרים	
78.7	67.6	עתונות יהודית (1932)
43.9	42.5	עתונות גרמנית (1932)
33.2	25.3	עתונות אוקראינית (1930)